

Horace Engdahl: Tal vid Svenska Akademiens högtidssammankomst 2011

Talare

Horace Engdahl
Direktör Svenska Akademien

Datum

20 december 2011

Plats

Stockholm

- 1 En stor upplevelse kommer inte av sig själv. Mycket beror på vad man väntar sig. Förväntan är som en vacker presentförpackning. Den får innehållet att te sig en smula förtrollat, åtminstone i första ögonblicket. När man studerar de litterära klassikernas historia, blir man medveten om vilken roll förväntningarna spelar.
- 5 Ryktet om en boks märkvärdighet är halva förklaringen till den verkan den gör. Praktiskt taget varje gång vi ställs inför ett verk, gammalt eller nytt, finns det en beredskap i form av redan etablerade värderingar, av vilka den viktigaste och mest svårgripbara är själva föreställningen om den riktiga litteraturen.
- 10 Det gäller för alla konstarter. Man kan fråga sig hur stort intryck de flesta målningar skulle göra om de inte föregicks av det rykte som omger Konsten med stort K. Vi skulle kanske inte ta mera notis om dem än tavlor lutade mot väggen i trappuppgången när grannen håller på att flytta. Museet och galleriet framhäver konstverket som ett potentiellt föremål för kult och gör oss
- 15 därigenom medvetna om möjligheten av en upplevelse som vi annars kanske inte skulle ha kommit på idén att drabbas av. Jag kan inte låta bli att tänka på La Rochefoucaulds maxim, att det finns människor som aldrig skulle bli förälskade om de aldrig hade hört talas om kärleken.
- 20 I ett äldre samhälle med brutalare uppfostringsmetoder skapades de gemensamma förväntningarna ibland med ganska bryska medel. E.N. Tigerstedt, min gamle lärare, brukade säga att engelska gentlemän på 1700-talet beundrade Homeros eftersom de inte kunde tro annat än att han var en stor författare med tanke på hur mycket stryk de hade fått för att lära sig hans verser
- 25 utantill.

På ett visst tidsavstånd är det tydligt hur litet till och med de starkaste andarna avviker från de värderingar som är allmänna i deras egen tid. Att utan något stöd i den omgivande kulturen hålla fast vid sin entusiasm för ett författarskap är i

längden svårt. Med små, personliga variationer antar vi omgivningens färg, och den som inte gör det upplevs i varje särskild krets av människor som en olägenhet.

- 35 Gabriel Tarde, fransk sociolog från andra hälften av 1800-talet, beskrev imitationen som samhällslivets grundmekanism och förklarade mänskliga beteenden som överföring av ett slags smitta. När han myntade termen ”grupptänkande”, var det inte för att brännmärka slö konformism utan för att benämna det bland människor normala tillståndet. Han studerade till exempel
- 40 hur unga män dras in i kriminalitet. Brottsbeteendet uppstår inte genom någon moralisk uselhet utan genom de yngres härmning av äldre pojkar i den närmaste omgivningen. På liknande sätt sprider sig idealiseringen av konst i kulturella gäng. Entusiasmen för och förståelsen av litterära texter kan härmas och simuleras. Fraserna smittar, föreställningar biter sig fast. Kanske övergår
- 45 beteendet så småningom i ett självständigt omdöme, men riktigt vad ”självständig” betyder här är svårt att veta.

- På 1600-talet började man kalla ett visst slags smitta för smak. Smak var sådant som uppstod i kretsar som damerna samlade i sina boudoirer för gemensam
- 50 högläsning och diskussion, kretsar där man lärde uppskattningens konst av varandra. Madame de Sévigné skriver i ett brev till sin dotter, Madame de Grignan, den 15 juli 1671: ”Vi läser fortfarande Tasso med nöje. Jag är säker på att ni skulle stå ut med honom om ni hade sällskap: det är en stor skillnad mellan att läsa en bok alldeles ensam och att göra det tillsammans med
- 55 människor som förstår och lägger märke till de sköna ställena och därigenom väcker uppmärksamheten.”

- Att förneka detta faktum är ett inlärt beteende i modern tid. Sedan romantiken är vi nersmittade med impulsen att simulera originalitet, en ”egen smak”, och
- 60 att förhårliga avvikelser. Sanningen att vi är flockvarelser är alltför sårande. Ännu på 1700-talet kunde filosoferna identifiera förnuftet med den allmänna meningen. Men mot århundradets slut inträffade någonting nästan kuppstartat. Förväntningsspelet togs över av en hop – som de nu plötsligt kallades – genier. Att närma sig de stora mästerverken blev hädanefter detsamma som att närma
- 65 sig spåren av exceptionella själar för att genom dem få tillgång till existensens djup.

Förutsättningen var att gudarna revs ner från sina altare och människorna själva

70 steg upp på deras plats. Den intellektuella rörelse som kallas upplysningen, och som anses ha varit rationalitetens och vetenskapens vägröjare, förde med sig en ny kult, som konkurrerade med den kristna tron, nämligen människodyrkan. Visst fanns det exempel på upphöjandet av mänskliga individer i den gamla världen, hos grekerna och romarna. Man hyllade idrottsmän, man gav fältherrar triumftåg. Men antiken ogillade förgudningen av enskilda och tröttnade aldrig 75 på att varna för konsekvenserna av att väcka de Evigas avund. När Pindaros besjunger olympiasegrare i sina oden, handlar sången om segrarens hemstad, om hans förfäder och om de gudar som beskyddat honom. De romerska triumftågen beslöts av senaten efter noggranna överväganden och var ålagda 80 stränga regler och begränsningar. Enligt legenden ingick påbudet att en slav bak på vagnen skulle varna fältherren för att tro sig vara en gud: memento te mortalem esse.

Kristendomen höll tillbaka förhållandet av Adams och Evas släkte med ännu 85 större stränghet. Helgonen hyllades först efter en postum provotid och då som Guds redskap, ingenting annat. Det franska 1600-talets främste kyrkliga vältalare Bossuet säger torrt i sitt griftetal över den store fältherren prinsen av Condé: "Det är Gud som gör krigare och erövrare" – och försöker sedan på allt vis tona ner prinsens personliga strävanden. Herren håller inte på de 90 högmodiga. Han är, som den gamla svenska högmässotexten sade, nära "dem som har en ödmjuk och förkrossad ande". Men det är många år sedan man hörde den texten i svenska kyrkor, och man anar varför. Handen på hjärtat: när träffade ni senast någon med en ödmjuk och förkrossad ande?

95 I stället för högre väsen erbjöd upplysningen således stora människor som föremål för dyrkan: frihetskämpar, tänkare, diktare, de "odödliga", som man nu började säga, fast det ännu klingade blasfemiskt i mångas öron. Diderots och d'Alemberts encyklopedi talar om odödligheten som "de stora själarnas illusion" – en nödvändig illusion, skall läsaren förstå. Man tillägger att 100 odödlighet förutsätter odödliggörande, det vill säga författarnas insatser i form av panegyriska diktverk, lovtal och glorifierande levnadsteckningar. När Gustaf III inrättade Svenska Akademien för 225 år sedan hade denna strömkantring just börjat, men kungen var snabb att se den och att förstå hur den kunde utnyttjas kulturpolitiskt. "Ära store Mäns minne" anger Gustaf i sitt 105 instiftelsetal som en av huvuduppgifterna för Akademien. Genom äreminnen och minnesteckningar skulle hjältar och snillen på alla samhällsområden framställas till eftervärldens beundran och unga svenska ädlingar inspireras att

eftersträva en liknande namnkunnighet.

110

I skenet av de revolutioner som satte Europa i brand rehabiliterade diktarna stora trotsare som Prometheus och uppfann nya som Mefistofeles. Författare och konstnärer ägnades en tillbedjan som tidigare hade varit förbehållen härskarna som innehavare av ett gudomligt mandat. Andens furstar trädde
115 fram, en Rousseau, en Beethoven, jämsides med krigshjältar som Nelson och Napoleons marskalkar. I litteraturen tecknade Byron en ny övermänniskotyp, som stod över de normer som gällde för vanligt folk, och erbjöd sig själv som modell. Så här säger hans vän Shelley:

120 Känslan att vara störst av allt som fanns
Berövade hans örnsjäl syn och sans
När den förnam sitt överflöd av ljus.

Snart skulle rika turister vallfärda till platser förknippade med Byron och andra
125 berömda diktare. Man bevarade deras tillhörigheter som undergörande relik, och om de mot förmodan haft något hem, blev det allt vanligare att man efter deras död inrättade ett museum där, som ett slags kapell för litterär helgondyrkan. De stora författarna togs omhand av en andlig industri bestående av forskning, editionsarbete, litteraturhistorieskrivning och estetisk kritik, och
130 kunde, om de upptogs i kanon, räkna med att ge namn åt särskilda vetenskapsgrenar: hos oss Tegnérforskningen, Strindbergsforskningen, Lagerlöffforskningen och så vidare. De litterära sällskapen har under senare tid fullbordat processen genom att likt ceremoniella sammanslutningar kring ortens gudar övervaka att alla jubileer hålls i helgd.

135

Betydelsen av det kultiska elementet i den uppmärksamhet som idag ägnas litteraturen kan avläsas i den övervikt som intervjuer och personcentrerade reportage har fått över seriösa recensioner. Det är hausse för monumentala biografier, som sällan har någon annan grundritning än undantagsmänniskans
140 hjältemodiga kamp mot en oförstående omgivning. Genom att gå till uppläsningar och författaraftnar söker publiken omedelbar beröring med den mystiska strålkraft som utgår från dem som förverkligar allas dröm om ändlös uppmärksamhet. Signeringen motsvarar handpåläggningen. De stormande applåderarna är i stället för de gamla ropen av "Evoe!" och "Hosianna!"

145

De existentiella konsekvenserna för dem som upphöjs och för deras närmaste

omgivning är ibland förödande. Delacroix skriver i sin dagbok om Lamartine, en av de franska romantiker som red högt på genikultens vågor: "Han erbjuder
150 den pinsamma synen av en människa som är ständigt mystifierad. Han sitter lugnt förskansad i en egenkärlek som bara cirklar kring det egna jaget och försöker leda de andras uppmärksamhet till sig själv, medan alla omkring honom stillatigande enas om att betrakta honom som mer eller mindre tokig." (Övers. E.R. Gummerus) Orden kunde handla om många andra och långt
155 senare.

I våra dagar har berömmelsens system drabbats av inflation och oordning. Diktare och konstnärer har upphört att vara en särskild kategori och blivit celebriteter bland andra. Nivelleringen av alla sorters bemärkthet låter sig
160 beskådas i TV:s samtalsprogram, där alla gäster till slut hamnar i samma soffa, huller om buller, oavsett mission, likt skeppsbrutna på ett skär. Det innebär att systemet har tömts på sitt metafysiska innehåll. Det finns inte längre några föreställningar om högre insikter och historiska uppdrag. Det är själva framgången som beundras. Den kända författaren är idag en hårt ansatt
165 gudomlighet, som får vara beredd att dansa på bordet när stämningen stiger och tittarna kräver det.

Fastän Gustaf III anknöt till upplysningstidens människodyrkan, var det säkert aldrig hans mening att uppståndelsen kring de ärekrönte författarna skulle få
170 sådana proportioner. Ett gillande mummel när ett aktat namn nämndes, en hedersam placering på åhörarbänkarna vid Svenska Akademiens högtidssammankomst och efter döden kanske en minnespenning med en berömmande latinsk inskription – det var det gustavianska måttet på ryktbarhet.

175 Någon väg tillbaka till en sådan ordning finns naturligtvis inte. Vare sig vi gillar det eller ej är förväntningarnas spel numera knutet till författarens person snarare än till de litterära verken som sådana. Alla som själva är verksamma i litteraturen är smittade av detta tillstånd, oavsett om de värjer sig eller ger sig
180 hän med exhibitionistisk förtjusning. Opåverkade är möjligen de som befinner sig längst bort från kulturvärlden och dess härlighet, okända läsare som bara vill sitta ner bland vänner och samtala om en bok för att lysa upp sin dag och förstå sin tillvaro. Mitt i all upphetsning över litterär storhet och berömmelse bör man någon gång ägna dessa en tanke. Det är genom dem litteraturen lever vidare när
185 strålkastarna på den glittrande scenen har släckts.

Källa

<div>Manuskript hämtat från svenskaakademien.se (2025-11-18)</div>

Taggar

Högtidstal

190

URI

<https://www.svenskatal.se/tale/horace-engdahl-tal-vid-svenska-akademiens-hogtidssammankomst-2011>

195

200

205

210

215

220